

Csekő Ernő

A szekszárdi Leopoldok

*Pillanatsfelvétel egy saját irathagyatékkal
nem rendelkező család kutatásának állásáról*

Egy kutatás kétféle úton szervezülhet: vagy úgy, hogy a forrásadottság kedvező mivolta indukálja azt, szinte felkínálva a feldolgozás lehetőségét, vagy úgy, hogy a kutató valamilyen okból, feltételezhetően érdeklődése miatt, először a kutatandó témát fogalmazza meg a maga számára, és utána lát csak a források kereséséhez, adatok, adalékok gyűjtéséhez. Tanulmányom címe alapján mondanom se kell, hogy én ez utóbbi utat járom. A szekszárdi Leopold család kutatásához a szekszárdi gazdasági és társadalmi elit vizsgálatán keresztül jutottam el. Az eközben nyert levéltári adatok is jelezték azt az ellentmondást, ami a helytörténetírásban fellelhető igen kevés információ és a család (helyi) jelentősége között meghúzódik.¹

Az 1850-es évektől az 1930-as évekig a család két nemzedéke kiemelkedő szerepet játszott a város életében. A felhalmozó első nemzedék, Károly és Sándor nemcsak a család gazdasági jövőjét, Szekszárd és Tolna megye társadalmában elfoglalt helyét alapozta meg, hanem szűkebb közösségében, a helyi izraelita (neológ) hitközségben is vezető szerepet játszott. A hely(történet)i jelentőségen túl elmondható, hogy a Leopold család e két generációjának története, életútjaik kutatása nem csak a zsidó polgárosodás, az asszimiláció – szokásos vagy legalábbis nem ismeretlen, néha azonban érdekességekkel, figyelemre méltó részletekkel szolgáló – folyamata, stációi miatt fontos. Amiképp nemcsak a családtagok, ugyan különböző, az egykorú hazai zsidóság jellemző szerepvállalásaihoz, szerepmintáihoz hasonlítható, illeszthető – azonban attól néha elütő – működése, tevékenysége okán tarthat számot érdeklődésünkre, hanem személyük és rokoni, személyes kapcsolataik révén tudomány- és kultúrtörténeti jelentőségük miatt is. Így például a széleskörű üzleti tevékenységet folytató, kisvárosi keretek meghaladására törekvő „üzletember”, dr. Leopold Kornél személye (Schapringer Manó alakjában) ugyanúgy megörökített Babits Mihály önéletrajzi ihletettségu nagyregényében, a Halálfiában, mint a múlt század első felének ismert, az utóbbi két évtizedben egy-két műve (*A presztízs*, *Szinlelt kapitalizmus*) erejéig újra felfedezett szociológusa, agrárközgazdásza, ifj. Leopold Lajos (Schapringer Adolf) is.²

Mivel úgy a Leopold család egészéről, mint egy-egy tagjáról sem maradt fenn szervesen összetartozó – pl. levéltári fondként kezelt – irathagyaték, a család történetének feltárása igen aprólékos, módfelett időigényes munkát igényel. Mindemellett elmondható, hogy a mégoly ideális esetekben – amikor kiterjedt családi iratanyag áll a kutató rendelkezésére – felmerülő problémák, mint pl. az egyenlőtlen forrásadottság, ebben az esetben hatványozottan jelentkeznek. (Talán ennek is betudható, hogy a Leopoldok a helytörténetírás szekszárdi, Tolna megyei művelői közül ez idáig még senkinek sem keltették fel komolyabban az érdeklődését.) Épp ezért egy önálló irathagyaték nélküli család történetének feltárása során minden számba jöhető

¹ Ezzel kapcsolatban: *A szekszárdi Leopoldok* címmeghatározást indokolja, hogy tudunk Leopoldokról az ország más részeiből is, így pl. a budapesti Leopold Gyuláról, az Általános Tudósító szerkesztő-tulajdonosáról, akivel kapcsolatban az is elképzelhető, hogy – mivel a dr. Leopold Kornél szerkesztette Tolnavármegye kintüntetett figyelemmel kísérte működését – távoli rokon volt. Lásd *Tolnavármegye*, 1904. márc. 6. 4., 1904. dec. 22. 5.

² A regény az öreg Schapringer alakjában Leopold Sándort is megörökítette. Leopold és Babits kapcsolatáról lásd CSEKŐ, 2006.

forrást többszörösen illik megbecsülni, a kutatást sok irányban szükséges folytatni. Eddigi kutatásaim során szerzett tapasztalataimról, a felhasznált forrásokról a következőkben ejtek szót.

Forráslehetőségek, kutatási nehézségek

Önálló családi irathagyaték hiányában a Leopold családra vonatkozó kutatásaink előrehaladását segítő forrásokat a következőképpen csoportosíthatjuk:

- levéltári források
- kéziratárak levélgyűjteményei
- korabeli könyvek, folyóiratok, újságok
- szóbeli adatközlések, interjúk

A levéltári források közül egy családtörténeti kutatás során használatos irategyüttesek természetesen ebben az esetben sem nélkülözhetetlenek, így pl. a vagyoni és tulajdonviszonyok elsőrendű forrásai, a *telekkönyvi iratok* (birtokiv-összesítők, telekkönyvek, betétek) és az *árvaszéki iratok*. Utóbbiak a rokonsági kapcsolatok feltárásában is sokat segítettek, megkönnyítve a *felekezeti és állami anyakönyvekben* történő további kutatást. A szintén elsődleges forráshelynek minősülő *szekszárdi közjegyzői irattárban* való kutatás még hátravan, viszont a dualizmus kori szekszárdi *adókönyvek*, illetve *adókivetési lajstromok* megsemmisülése miatt a család vagyoni, gazdasági viszonyainak folyamatos, évről évre történő összemérő vizsgálata nagyban megnehezült. Ezt részben, és csak a családtagok korlátozott körére a korabeli városi, vármegyei *virilis jegyzékek* alapján el lehetett végezni, amit elősegített, hogy a vármegyei virilis jegyzékek összeállításához szükséges előmunkálatok anyaga sokszor igen bőségesen maradtak meg az *alispáni iratok* közt.

1. sz. táblázat

*A Leopoldok virilis tagsága Tolna vármegye és Szekszárd rt. város köztestületeiben a dualizmus korában*³

	Tolna vármegye törvényhatósági bizottsága (1872–1918)	Fizetett legmagasabb adó (év – helyezés a virilis jegyzéken)	Szekszárd rt. város képviselő-testülete (1905–1918)
<i>Leopold Károly</i>	1874, 1886–1901	1014 Ft (1888 – 47. hely)	–
<i>Leopold Sándor</i>	1872–1912	1963 K (1906 – 39. hely)	1905–1912
<i>Leopold Lajos</i>	1892–1896	313 Ft (1896 – 165. hely)	–
<i>Dr. Leopold Kornél</i>	1894, 1899–1918	8136 K* (1918 – 5. hely)	1905–1918
<i>Leopold Mihály</i>	1909–1912	948 K (1912 – 114. hely)	1908–1918
<i>Ifj. Leopold Lajos</i>	1907–1917	2685 K (1915 – 35. hely)	–

* Értelmiségi foglalkozása miatt adója kétszeresen került beszámításra
Ft: forint, K: korona, átváltási arányuk = 1:2;
Az 1901. évi virilis jegyzéktől tüntették fel az adóösszeget koronában.

³ Tolna vármegye törvényhatósági bizottsága a korban 440 főből állt, amelynek fele, 220 fő került be fizetett adója révén. A helyezés e 220 főről évenként összeállított jegyzéken elfoglalt pozícióra vonatkozik. Az adatok forrása: TMÖL, IV. B. 404/b. Közigazgatási iratok megfelelő aktái. Lásd CSEKŐ, 2002/b. 54., vö. CSEKŐ 2002/a., CSEKŐ, 2005. 125–130.

Természetesen az alispáni iratok – 1850–1860 közt a *megyehatóság* iratai –, mint más megyei közigazgatási irategyüttesek (pl. *közigazgatási bizottság, főszolgabíró iratai*) is számtalan fontos adattal szolgálhatnak. Sajnálatos tény, hogy amiképp az adófőkönyvek, úgy az 1916 előtti *városi (1905 előtt községi) iktatott iratok* is megsemmisültek Szekszárd esetében. Így különösképp felértékelődik a *képviselő-testületi jegyzőkönyvek* szerepe. A családra vonatkozó értékes adatok mellett, az egyre bőbeszédűbb jegyzőkönyvvezetésnek hála, a családtagok – főként dr. Leopold Kornél 20. század első harmadára eső – várospolitikai szerepléséről is képet kaphatunk. A virilistaként bírt vármegyei közgyűlési tagság okán a család több tagjára vonatkozóan a *vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek* is forgatandók voltak.

A Leopold család második nemzedékének életútja miatt ugyanezek az önkormányzati, közigazgatási és szakigazgatási iratok mint források – a Leopoldok tevékenységi területét követve – más levéltárak esetében is szóba kerül(het)nek. Szomorú tény, hogy a Leopoldok gazdasági tevékenységéhez kapcsolódó intézetek, vállalatok közül a család nevéhez kötődő *Tolna-megyei Takaré- és Hitelbanknak* nem maradt fenn iratanyaga, de a bank első vállalatalapítását (1908–1909) jelentő *Molnár-féle Nyomda Rt.*-nek igen. Szintén maradt fenn iratanyaga a *Szekszárdi Takarékpénztárnak*, melynek igazgatósági elnöke 1913–1929 között Leopold Róza férje, Leicht Lajos volt. Az előbbiekhöz képest jóval egyenletesebben maradtak fenn a mezőgazdasági bérleten folytatott tevékenységükkel kapcsolatos, a Szekszárdi Közalapítványi Uradalomnak a Tolna Megyei Levéltárban, a Pécsváradi Közalapítványi Kerületnek, illetve a Somlyóvásárhelyi Közalapítványi Kerületnek a Baranya Megyei Levéltárban lévő iratai.

Mivel a Leopoldok a közéleti szereplés mellett számottevő kulturális, főként tudományos tevékenységet folytattak, a különböző levéltárakban, könyvtárakban található *levélgyűjtemények* is fontos forrásul szolgálnak, sok esetben életrajzi adataik miatt, másrésztől személyes kapcsolataik feltárása végett nélkülözhetetlenek. A dr. Leopold Kornél, Leopold Samu, Leopold Gusztáv, Leopold (Jacobi) Livia és ifj. Leopold Lajos által írt levelek egyúttal érdekes részletekkel szolgálhatnak bizonyos kérdésekkel kapcsolatos véleményükről, nézeteikről. Ez utóbbi leginkább ifj. Leopold Lajosra áll, akinek Szabó Ervinhez írt leveleinek jelentős része olvasható a Litván György által közreadott Szabó Ervin-levelezés válogatott kötetében, a Somló Bódognak írt leveleinek közlésén pedig jelenleg dolgozom.

A Leopold család tagjai közt többen folytattak alkotói-tudományos tevékenységet, így értelemszerűen az *egykorú kiadványok (könyvek, periodikák, újságok)* nemcsak életrajzi adatok tekintetében szolgálnak forrásul, hanem munkásságukra vonatkozóan is.⁴ Elsőként ifj. Leopold Lajosról kell szót ejtenünk, akinek számtalan, folyóiratokban, kötetekben közölt írása, tanulmánya mellett három önálló kötete is megjelent.⁵ Szintén szociológiai és agrárgazdaságtani tárgyú tanulmányokkal, publikációkkal – jellemzően a *Huszedik Század* oldalain – jelentkezett Leopold Gusztáv is a 20. század első két évtizedében.⁶ Amiképp kettejük, úgy bátyjuk, a 27 éves korában, 1899-ben elhalt Samu is társadalomtudománnyal foglalkozott, és bár az 1830-as és 1860-as évek gazdaságtörténetének szociális szempontú feldolgozását, a jobbágyfelszabadítás szociálpolitikai vonatkozásait kutató munkássága korai halála miatt

⁴ Mi sem jelzi ezt jobban, minthogy Gulyás Pál *Magyar írók élete s munkáiban* a szekszárdi Leopoldok tíz tagjáról találunk szócikket. Az itt említetteken kívül még: Leopold Sándor, Leopold Mihály, Leopold (Jacobi) Livia, dr. Leopold Elemér, Leopold Iván. (17. köt. 986–989.)

⁵ Ifj. Leopold Lajos három kötete a következő: *A presztízis* (1912), *Elmélet nélkül* (1917), *Aranykapu* (1926).

⁶ Leopold Gusztáv egy-egy szociológiai, illetve agrárgazdaságtani tárgyú tanulmánya évtizedekkel később újraközlésre került: *A szociológia újabb irányai* (1903), *Kapitalisztikus mezőgazdaság Magyarországon* (1911); lásd LITVÁN, 1973. 323–358.; TÓTH P., 1984. 72–91.

félfbetört, a reformkor jelentős politikusáról, Bezerédj Istvánról írt első életrajzi munka így is az ő nevéhez fűződik.⁷ Az irodalom terén alkotott a házasság révén családba került Leopold Samuné Guttmann Irén, aki a múlt századelőn Lys-Noir néven volt ismert megszólaltatója az emancipálódó, divatba jövő női költői hangnak. Az egykorú kiadványok általános forrásértékét növeli a Leopold családra vonatkozóan még egy speciális tényező: dr. Leopold Kornél 1891-ben elindított lapja, a *Tolnavármegye*, amely a többi helyi laphoz képest jóval gazdagabb tárháza a Leopold famíliával kapcsolatos híreknek.⁸

Míg a kutatás fő tárgyát képező két nemzedék történetének nagy része csak írott források révén feltárható, a harmadik nemzedék sorsának csak közelítő megismerése – a szétszóródás, illetve a történelmi kataklizmák (II. világháború, holokauszt, 1945 utáni időszak) következményeként – is roppant nehéz, amely kapcsán bizony a *szóbeli közlés, interjú* szerepe jelentősen felértékelődik. Az adatközlés mellett a visszaemlékezők további kutatást elősegítő tippel, ötlettel is szolgálhatnak, vagy akár a leszármazottak felderítésében is nagy segítségre lehetnek. De a szóbeli közlések szintén hasznosíthatók lehetnek a család második nemzedékének tagjai vonatkozásában, akik kapcsán nemcsak a szóbeli közlésből eredő személyesség, szubjektivitás, illetve hétköznapi élethelyzetekre nyert információ gazdagítja az ismereteinket, hanem egy-egy, Szekszárdtól távol eső településen (Sárszentágota – Fejér megye, Tótvázsony-Cservölgy – Veszprém megye) játszott szerepükre, ott töltött életszakaszukra nyerhetünk a későbbi levéltári kutatást is megalapozó alapinformációkat.

Természetesen mindezek mellett a *szak-, illetve helytörténeti irodalomról* is szót kell ejtenünk, amely a Leopoldokkal kapcsolatos szűkössege ellenére is kiindulópontja (volt) a kutatásnak. A szekszárdi Leopold család második nemzedékének területileg is változatos tevékenységére az adott hely, térség (hely)történeti irodalma szintén szolgálhat fontos adalékokkal, amelyek közül egy-kettőre e tanulmányban hivatkozunk is. A Leopoldok szekszárdi, Tolna megyei működéséről szóló irodalomra inkább az elszórt adatok jellemzők (pl. a Szekszárd-monográfia), de a rövid életrajzi ismertetések (ifj. Leopold Lajosé, dr. Leopold Kornélé, Leicht Lajosé) is megtalálhatók.⁹

Genealógia, főbb életrajzi adatok

Mondanom se kell, hogy e területen is nagyon kevés eddig publikált adatra támaszkodhattam. Ezért a szekszárdi izraelita felekezeti, illetve állami anyakönyvekből, árvaszéki iratokból, valamint a helyi lapokból nyert adatok birtokában csak a jelenlegi ismereteinket tükröző áttekintést tudok adni. Azonban a minimális célt – és a család történetének további vizsgálatát lehetővé tevő állapotot –, az első és második nemzedék rokonsági, házassági kapcsolatainak, viszonyainak felderítését így is sikerült teljesíteni. Egy-egy hiányzó életrajzi adat kiderítése azonban még a jövő feladata.

⁷ Megjelent: *Budapesti Szemle*, 1897. 34–50, 172–198.

⁸ Az újság 1910-től *Tolnavármegye és a Közérdek* címen 1918-ig maradt fenn. Az 1919-ben induló új, Szekszárdon monopolhelyzetbe kerülő megyei napilapra szintén befolyással bírt dr. Leopold Kornél, így az továbbra is gyakran számolt be a családdal kapcsolatos eseményekről, főképp dr. Leopold Kornél gazdasági érdekkörébe tartozó vállalkozások tevékenységéről.

⁹ Előbbire K. BALOGH, 1989.; DOBOS, 1996.; SZILÁGYI – SCHWEITZER, 1991.; CSEKŐ, 2002/a.; CSEKŐ, 2005.; utóbbira TÖTTÖS, 1995. 83–84, 165–166.; DOBOS, 2005. 395–403.; Meg kell még említenünk az ifj. Leopold Lajosról szóló, nyomtatásban eddig megjelent legbővebb ismertetést: E. BARTFAI, 1987.

2. sz. táblázat

A szekszárdi Leopoldok felnőttkort megélt I. nemzedéke

Leopold Izsák (1796 –?) – Fischel Johanna (1798 –?)			
Károly (1825–1902. V. 11.)	Sámuel (1826–?)	Sándor (1832. I. 5–1912. X. 28.)	Betti (1842. III. 23–1913. XI. 20.)

A 2. sz. táblázat adatainak döntő részét szolgáltató, a szekszárdi zsidókról készített, 1850. január 20-i állapotot tükröző összeírás tanúsága szerint Leopold Sándor már Szekszárdon született.¹⁰ Ennek ismeretében korrigálni szükséges E. Bártfai László azon – más, így már nyomtatásban megjelent adatokkal is cáfolható – közlését, hogy Leopold Sándor az 1860-as években telepedett volna meg a városban. (Így tehát nemcsak Samu és Lajos, hanem a többi gyermek is Szekszárdon született.)¹¹ Valójában a Leopoldok szekszárdi jelenlétének megalapozói az egy generációval idősebb Leopold Izsák és felesége, Fischel Johanna voltak. A fennmaradt zsidó összeírásokat átnézve nagy valószínűséggel megállapítható, hogy Szekszárdra költözését megelőzően Leopold Izsák Faddon élt.¹² Mivel a zsidó összeírások eléggé egyenetlenül maradtak fenn – 1826–1827-nél újabb csak a simontornyai járásnak van –, csak annyi valószínűsíthető, hogy az áttelepülésére 1826–1827 és 1832 közt került sor. Amiképp vélelmezhető az is, hogy felesége, Fischel Johanna szintén faddi volt, netán a közeli Paksról származott.¹³ Mindenesetre az kétségtelenül megállapítható, hogy Leopold Izsák a Szekszárdra betelepülő első zsidók közt volt. Ugyanis a megyeszékhely a megye más településeihez képest sokáig elzárkózott a zsidók beköltözése elől. Így pl. még 1821–1822-ben is csak 4 családfőt jegyez az összeírás Szekszárdon, mikor pedig már Paks és Bonyhád esetében 100 körül járt a zsidó családok száma. Azonban a kóser lacikonyhás Leopold Izsákkal szemben a város nem emelt kifogásokat.¹⁴ Leopold Izsák és Fischel Johanna gyermekei közül eddigi kutatásaink során Sámuelről nem tudunk meg többet.¹⁵ Károly és Sándor családjáról a legfontosabbakat a következő táblázat tartalmazza.

¹⁰ TMÖL, IV. B. 428/e. Szekszárdi izraelita hitközség iratai

¹¹ Vö. E. BÁRTFAI, 1987. 407. „Szeretem Szekszárdot, ezt a bájós kis várost, nemcsak mert ott születtem, de még inkább azért, mert száz év előtt az atyám is ott született” – vallott ekképp ifj. Leopold Lajos 1931-ben. *Tolnamegyei Újság*, 1931. augusztus 8. 1–2.

¹² A Dunaföldvári járás 1821–1822. és 1826–1827. évi zsidó összeírása. TMÖL, IV. A. 1/d. Összeírások.

¹³ A Dunaföldvári járás 1807–1808 és 1821–1822. évi összeírásában Faddnál Fischl Ábrahám és Jakab, míg Paksnál Fischl Jakab, Lőrinc, Solom volt feltüntetve. TMÖL, IV. A. 1/d. Összeírások.

¹⁴ K. BALOGH, 1989. 178.

¹⁵ Eddigi kutatásaim során Leopold Sámuelről további életrajzi adatot (házasság, gyerekek) nem sikerült megtudni, viszont elképzelhető, hogy a szekszárdi izraelita születési anyakönyv egyik, 1859. évi bejegyzése őt takarja. Eszerint az 1859. december 27-én született Leicht Lajos keresztnéjaként – „Name der Pathen oder Zeugen” rubrikában – S. H. Leopold neve van feltüntetve. TMÖL, IV. B. 428/e. Szekszárdi izraelita hitközség iratai.

3. sz. táblázat

Leopold Károly és Sándor felnőttkort megélt gyermekei

<p>Leopold Károly (1825–1902. V. 11.) h.: <i>Engel Jozsefa (?–1915)</i></p>		
<p>Irma (1854. XI. 19–1922. IX. 23.) h.: <i>Dr. Lévai Ignác</i> orvos Szekszárd</p>	<p>Lajos (1860. VI. 12–?) h.: 1.: <i>Vásárhelyi Ilona</i> (Bonyhád, 1864–1890. VI. 11.) gy.: <u>Elemér, Erzsébet</u> h. 2.: <i>Leopold Janka</i> gy.: <u>Zoltán, Iván, Lili</u></p>	<p>Kornél, dr. (1865. IV. 29–1939. VII. 29.) h.: <i>Kornis Ilonka</i> (Baja, 1872–?) gy.: <u>Magda</u></p>
<p>Jenny (1866. X. 10–1929. X. 25.) elmebeteg, gondnokság alatt</p>	<p>Róza (1867. II. 22–?) h.: <i>Rosenbaum (Rác) Miksa</i> kereskedő, Baranyavár gy.: <u>Irén, Jolán, Andor</u></p>	<p>Mihály (1872. VIII. 14–?) h.: <i>Hönig Ilonka</i> Somogyapáti gy.: <u>Károly</u></p>
<p>Leopold Sándor (1832. I. 5–1912. X. 28.) h.: <i>Kron Otília (?–1917. III. 28.)</i></p>		
<p>Róza (1867. VIII. 27–?) h.: <i>Leicht Lajos</i> fakereskedő Szekszárd 1859. XII. 27–Bp. 1938. gy.: <u>Vilmos, Dénes, Gusztáv,</u> <u>Flóra,</u></p>	<p>Eszter (1869 k.–?) h.: <i>Lemberger Rezső</i> kereskedő Baja</p>	<p>Janka (1873. II. 22–?) h.: <i>Leopold Lajos</i> vállalkozó Szekszárd gy.: <u>Zoltán, Iván, Lili</u></p>
<p>Samu (1872. II. 7–1899. V. 29.) h.: <i>Guttman Irén</i> Budapest gy.: <u>Klára</u></p>	<p>Gusztáv (1876–?) h.: <i>Honig Matild</i> Dombóvár gy.: <u>Ágota</u></p>	<p>Lajos, ifj. (1879. XII. 5–1948. I. 16.) h.: <i>Jacobi Livia</i> Budapest gy.: <u>Éva</u></p>

Mint látható, az életrajzi adatok tekintetében a 3. sz. táblázat korántsem hiánytalan, így Károly és Sándor unokáit illetően minden valószínűség szerint még nem teljes, és helyhiány miatt más, már most is rendelkezésre álló adatot – így pl. a házasságkötések, és az unokák születési évszámai – sem tartalmaz, de elsődleges feladatának, hogy áttekinthetővé tegye a rokonkapcsolatokat, feltehetően eleget tesz. Míg Leopold Sándornak és Károlynak egyaránt hat hat felnőttkort megélt gyermeke volt,¹⁶ addig gyermekeiknek már jóval kevesebb számú

¹⁶ A születési helyüket illetően egy bizonytalan adattól – dr. Leopold Kornél születési helye – eltekintve minden bizonnyal elmondható, hogy valamennyien Szekszárdon születtek.

gyereke született. Ha figyelembe vesszük, hogy Károlynak és Sándornak még további, a felnőttkort meg nem élt gyermekei voltak, a gyermekvállalási kedvben drasztikus visszaesést konstatálhatunk.¹⁷ Ez pedig például azzal járt, hogy Leopold Sándor ágán – akit három fia, ismereteink szerint, egyaránt egy-egy leányukával ajándékozott meg –, gyermekeit követően már nem hagyományozódott tovább, és így nem maradt fenn a Leopoldok neve. Leopold Károlyhoz és Sándorhoz hasonlóan gyermekeik nagyrésze is helybeli vagy a régió (Délnyugat-Magyarország és Baja) településeiről származó zsidó család gyermekével kötött házasságot. Ebben elsőként Leopold Sándor két fia, Samu és Lajos esetében történt változás, akik tehetős fővárosi középpolgárságbeli családokkal (Guttman-Wotzasik, Jacobi-Brachfeld) kerültek rokoni kapcsolatba.¹⁸ A család mobilizációja szempontjából ez nemcsak földrajzi tekintetben jelent eltérést, hanem társadalomtörténeti értelemben, életvitel vonatkozásában is. Nyugati műveltségű, entellektüel beállítottságú családokba való beházasodásuk egyúttal megfelelt Samu és Lajos szocializációjának, értékpreferenciáinak. A házasságok tekintetében megemlítendő, hogy míg a II. nemzedék részéről kivétel nélkül zsidóságon belül történt a párválasztás, addig a III. generáció kapcsán már vegyesházasságot is feljegyezhetünk. Ugyanis ifj. Leopold Lajos és Jacobi Lívia leánya, Éva az úri középosztály egyik neves családjának nagyreményű fiához, Badics Józsefhez ment feleségül (1928).¹⁹ Házassága kapcsán Éva kikeresztelkedett, ami a két világháború közt a család több tagja esetében szintén előfordult. Szilágyi Mihály egy helyütt azt írja, hogy Leopold Sándornak, aki egyébként 1869-től haláláig, 1912-ig a Baranya-Tolna megyei hitközségkerület elnöke volt, a gyermekei sorra kitértek.²⁰ Erre nem rendelkeznek egyöntetű adatokkal, de annyi kétségtelenül tény, hogy ifj. Leopold Lajost, amiképp unokatestvérét, dr. Leopold Kornélt, római katolikus szertartás szerint temették el.²¹ A korán, 1899-ben elhunyt Samut még izraelita szertartással temették, de Klára leánya 1920. július 8-án már evangélikus vallásúként kötött Bécstől Bécstől házasságot Fellner Alfrédal, Fellner Henrik iparmágnás fiával.²² Már ezen adatok birtokában – pedig feltételezhető, hogy hasonlóan dr. Leopold Kornélhoz, ifj. Leopold Lajos felesége is követte férjét a kitérés útján²³ – is nagy

¹⁷ A fellelhető anyakönyvek tanúsága szerint – 1874–1885 közti időszakról a TMÖL-ben hiányoznak a szekszárdi izraelita hitközség anyakönyvei – Károlynak és Sándornak a 3. sz. táblázatban szereplő gyermekei mellett a következő gyerekei születtek még: Károly részéről Hermann (1853. október 13.), Frigyes (1856. május 17.), Paulina (1858. június 22.), Eszter (1862. július 18.), Samu (1864. április 29.); Sándor részéről Lajos (1867. március 3.), Viktor (1870. január 11.), Berenka (1874. március 2.).

¹⁸ Guttman Irén szülei Guttman Károly és Wotzasik Lujza, Jacobi Lívia szülei pedig dr. Jacobi Samu és Brachfeld Vilma. Jacobi Lívia testvére volt a híres zeneszerző Jacobi Viktor, illetve Jacobi (Pongrácz) Erzsébet író, sógornője pedig Székács (Jacobi) Jolán, neves pszichológus, Jung közeli munkatársa. A Wotzasik családra vonatkozóan lásd KÖVÉR, 2002.

¹⁹ Badics József agrárközgazdász, 1937-től haláláig, 1945-ig a Mezőgazdasági Múzeum igazgatója volt, apja Badics Ferenc, korának neves irodalomtörténésze.

²⁰ Lásd SZILÁGYI – SCHWEITZER, 1991. 76.

²¹ *Tolnamegyei Újság*, 1939. aug. 2. 1–2.

²² TMÖL, V. B. 76. 1342/1922.

²³ Az alispáni iratokban nyoma van dr. Leopold Kornélné, illetve leánya Magda, valamint Leicht Lajosné és leánya, Flóra zsidótörvények alóli mentesítési kérelmeinek (1939–1940), TMÖL, IV. B. 404/b. Közigazgatási iratok. 16289/1939., 21391/1939., iktatókönyv (15465/1939 és 9981/1940. sz. bejegyzés); Egyébként dr. Leopold Kornélné, Leopold Mihály és Mihályné neve szerepelt a bonyhádi gettóba szállítottak listáján, míg Leopold Károlyt, a Molnár-féle Nyomda Rt. cégvezetőjét, igazgatósági tagját 1944-ben munkaszolgátra vitték. Ifj. Leopold Lajos és neje, Jacobi Lívia 1944-ben Budapesten az Andrassy utcai „zsidóházba” kerültek. Vö. DOBOS, 1996. 36, 307., DOBOS, 2005. 398.; TMÖL, XVII. 409. XVII. 33/1946.; TMÖL, IV. B. 428/e. Szekszárdi izraelita hitközség iratai; Badics Lívia közlése.

bizonyossággal valószínűsíthető, hogy a kikeresztelkedések aránya jóval magasabb volt a zsidóság egészének korabeli átlagánál.²⁴ Ez pedig érdekes adalék, főként, ha figyelembe vesszük, hogy Leopold Sándor magas egyházi tisztségei mellett, úgy Leopold Károly, mint a később kitért Kornél is betöltötte a szekszárdi izraelita hitközség elnöki tisztségét.

Ami Leopold Bettit illeti, gyermekeit a 4. táblázatban soroltam fel.²⁵

4. sz. táblázat

Leopold Betti gyermekei

Boschán Ármin (1832. k. – 1911. II. 18.) – Leopold Betti (1842. III. 3 – 1913. XI. 20.)					
<p>Lajos (?–?) h.: <i>Deutsch Olga</i> gy.: <u>István, Jenő, Sára, János</u></p>	<p>Helena (1866. VI. 29–?)</p>	<p>Matild (1867. IX. 12.) h.: <i>Seiner Lipót</i> kereskedő, Szekszárd (Rohod, 1859 k.–?) gy.: <u>Ilona, Lajos, Júlia, Margit, Jenő</u></p>	<p>Samu (1869. IX. 1–?) h.: <i>Mautner Erzsébet</i></p>	<p>Károly* (1873. XI. 25–?) h.: <i>Pirnitzer Nelli</i> Szekszárd</p>	<p>Janka (1875 k.–?) h.: <i>Fröhlich Miksa</i> mérnök (Mezőtúr, 1860 k.–?) gy.: <u>Erzsébet, Mária, László</u></p>
*Károly esetében még nem egyértelmű, hogy gyermekük volt					

Mivel Boschán Ármin Leopold Sándor ózsápusztai gazdaságában volt gazdatiszt, s ekképp gazdasági tevékenysége is jóval szűkebb körű volt – amihez közéleti szerepvállalás sem társult –, mint Leopold Károlyé és Sándoré, feltételezhetjük, hogy Boschán Ármin és családja anyagi viszonyai is szerényebbek lehettek, mint sógoraié. Mindehhez képest gyermekei igen jól, mondhatni Leopold Betti státusához megfelelően házasodtak. Ugyanis míg Károly fiuk a tehetős és híres szekszárdi kereskedő, vármegyei és városi virilista, Pirnitzer Antal leányát, Nellit vette feleségül, addig Matild leányuk ahhoz a Seiner Lipóthoz (1905–1907 közt városi virilista) ment feleségül, akinek elegáns divatüzlete – a rokon szálak újabb összekapcsolódásának jeleként – ugyanabban az épületben, az ún. pénzügyi palotában volt az 1900-as évek első évtizedeiben, ahova a Leopoldok vezette bank, a Hitelbank is költözött.²⁶ A családi, rokon kapcsolatok összefonódására további, Boschánokkal kapcsolatos példa, hogy Boschán

²⁴ Évi átlagban a kitérők száma 1935-ig csak a hazai zsidóság töredék százalékát (1000 fő/év alatt) tette ki. Ez alól 1919–1920 kivétel képezett. Vö. KARÁDY, 1997. 134.

²⁵ Természetesen a szekszárdi izraelita születési anyakönyv 1874–1885 közti időszakra eső hiányát itt is figyelembe kell vennünk, magyarán Boschán Árminnak és Leopold Bettinek még további gyermekei lehettek.

²⁶ Pirnitzer Antal az első szekszárdi emeletes szekszárdi áruház, a Pirnitzer Áruház tulajdonosa, a Pirnitzer testvérek egyike volt. A városközpontban, a Széchenyi utca és a Garay tér sarkán fekvő áruházukkal szemben állt az 1905-ben épített pénzügyi palota épülete, melyet a Hitelbank 1911-ben vett meg székháznak. A Pirnitzer családra lásd SZILÁGYI, 1978.; A pénzügyi palota építésére lásd RUZSA, 2005. 288–289.; Itt köszönöm meg Ruzsa Éva főlevéltáros kolléganőmnek a kutatásban nyújtott segítségét.

Vilmos – aki minden valószínűség szerint nem Boschán Ármin fia volt – Leicht Lajos nővérét, Zsófiát vette feleségül.²⁷

Kérdésfelvetések, a kutatás tartalmi irányai

Az alábbi fejezetben, mintegy összegezve eddigi kutatásaim eredményeit, a Leopoldok vagyoni, (ház)tulajdoni viszonyairól, a gazdaság, felekezeti élet, valamint közélet területén folytatott működésükről szólok, egyúttal megfogalmazva az elkövetkező kutatások során megválaszolandó kérdéseket. Teszem ezt úgy, hogy a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségem komolyabb szakirodalmi kitekintésre, párhuzamok említésére.

Ami a család vagyoni viszonyait illeti, az eddig feltárt iratok alapján az I. nemzedékből Leopold Károly, míg a II. nemzedékből Lévay Ignácné Leopold Irma, Leopold Samu, Leopold Lajosné Vásárhelyi Ilona hagyatéki leltára áll rendelkezésünkre.²⁸ Anyagi viszonyok alakulására – örökség formájában – fontos adalékokkal szolgálnak az oldalági rokonok, egy-egy Leopold családtagot érintő hagyatéki ügyeinek iratai (leltár, tárgyalási jegyzőkönyv, végzés). Így Popper Szigfridné Engel Rozália (elhalt 1922-ben) örökségéből egyaránt részesültek – többek közt – nővére, Leopold Károlyné Engel Jozefa gyermekei, míg az előzőnél nagyobb összeg (38 666 korona) erejéig, az 1897. augusztus 25-én utód nélkül elhalt Baumgarten Bernát örökségéből Leopold Lajosné Vásárhelyi Ilona gyermekei, Erzsébet és Elemér.²⁹

Az ingatlantulajdonlásra vonatkozóan szintén több kérdés tisztázása van még hátra. A háztulajdonokra vonatkozóan a következő évekről: 1880-, 1883-, 1900-, 1903- és 1912-ről rendelkezünk a város egészét felölelő forrásokkal.³⁰ Ezeket egészítik ki más forrásaink, melyek közül nem egyből (pl. anyakönyvek) csak a lakhelyet ismerhetjük meg, a tulajdonlásról nem szolgálnak információval. Eddigi ismereteink alapján elmondható, hogy 1-2 kivételtől eltekintve a Leopold család tagjainak házai, illetve lakhelyei a város centrális területein voltak találhatóak.³¹ Az 1910-ben 14 913 lélekszámú városnak e központi részén a Leopold család (tagok) érdekeltiségébe tartozó lakóingatlanok, illetve gazdasági épületek (pénzintézetek, üzem)

²⁷ Szintén a rokoni kapcsolatok érvényesülésére egy újabb adalék: a szekszárdi izraelita születési anyakönyvben, a Seiner Lipót és Boschán Matild 1896. szeptember 2-án született Jenő fiáról szóló bejegyzésben a keresztapa és tanú rovatban Boschán Lajos szerepel, akinek lakóhelyeként az a Szentágota van feltüntetve, amelynek cca. 7000 kataszteri hold (kh) nagyságú közalapítványi uradalmát 1899-ig Leopold Samu bérelte.

²⁸ Sajnos az egyik legérdekesebbnek ígérkező, Leopold Sándor hagyatéki leltárát is tartalmazó árvaszéki akta nem található az irattári sorban, ezért eddig még nem állt a rendelkezésemre. Egyébként egy korábbi munkájában Tóth Zoltán e leltár alapján közölt adatokat Leopold Sándor lakószobájának berendezéséről. Lásd TÓTH, 1982. 219.

²⁹ A hagyatéki iratok alapján felvázolhatók Leopold Károly gyermekeinek anyai (Engel) ágon való rokonsága is, akik közül Szekszárdon Büchler Adél és férje, a kereskedő Tauszig Ignác (1906-ban városi virilista), illetve Telkes Izidor lakott. Baumgarten Bernát 355 559 korona tiszta vagyonából végrendeletileg 93 000 koronát jótékony célokra hagyott. Így pl. az Országos Magyar Izraelita Ösztöndíjgyűletnek felajánlott összeg egy évtizeddel később is jelentős tétel volt az egyetel életében. TMÖL, V. 76. 627/1939.; *Egyenlőség*, 1912. jan. 7. 10.

³⁰ TMÖL, VI. 104. 1900. telekkönyv, 1883. és 1903. évi birtokiv-összesítés, 1880. és 1900. évi házjegyzék; TMÖL, V. 74/d. Nyilvántartások. 1912. évi birtokiv-összesítés illetve házjegyzék

³¹ A kivételek közé tartozott Leopold Sándor, illetve dr. Leopold Kornél Bátaszéki utcában található háza, valamint ifj. Leopold Lajosnak a Béla tér fölé emelkedő, Hitelbank finanszírozásában 1905-től megvalósuló Tisztviselőtelepen található villája. Lásd TÖTTÖS, 1995. 165–166.

három területen koncentrálódtak.³² Így például a Bezerédj utca, Béla tér, Garay tér találkozásánál, ahol a 127–130/a. házszámú ingatlanok közül a 127., 128., 130/a. számú Leicht Lajosé és nejeé, Leopold Rózaé volt. A 129. számú ház – amelyik helyén a 19. sz. végétől annak a Takarékpénztárnak volt az épülete, melynek Leicht Lajos 1891-től felügyelőbizottsági, majd igazgatósági tagja és 1913–1929 közt elnöke – is szolgált lakhelyül a Leicht családnak (Leicht Lajos szüleinek, Leicht Farkasnak és Leopold Fanninak³³), mégpedig az 1850-es években, mikor az anyakönyvek tanúsága szerint Leopold Károly családjával osztották meg azt.³⁴ A 130. számú – a Hitelbankkal szoros kapcsolatban álló – Népbank-székházban pedig dr. Leopold Kornél lakott később, sőt lapjának, a *Tolnavármegyének* a szerkesztősége is itt volt.³⁵ A Leopoldok térhasználatát tekintve a másik ilyen kitüntetett térség a Garay tér, Széchenyi utca találkozásától délre terült el. Itt volt Leopold Sándor egyik háza, amelytől két-tővel arrébb Leopold Károly leánya, Róza lakott férjével, Rosenbaum Miksával az 1890-es években, mellettük a Hitelbank által Rt.-vé fejlesztett Molnár-féle Nyomda, pár házzal visszafelé pedig magának a Hitelbanknak már említett székháza.³⁶ A harmadik a Sét utcai zsidó imaház környékére esett, ahol Leopold Lajos, Lévai Ignác egyaránt Széchenyi utcai, Seiner Lipót Budai utcai házai mellett Leopold Mihálynak volt házingatlana.

Már az életrajzi adatok ismertetése során a családi, rokoni kapcsolatok összetartó erejének nem egy megnyilvánulását értük tetten. Imént látható volt, hogy a rokoni kapcsolatok a lakóhely megválasztását is erősen befolyásolták. A Leicht-Leopold család szoros összefonódása, illetve ennek a család gazdasági tevékenységére gyakorolt hatásának kérdése már a gazdaságtörténeti szempontú vizsgálódások terére vezet. A két család Szekszárdra történő betelepülésének idejére, illetve az 1850–1860-as évekre eső szoros – láttuk: szó szerinti – együttélése, Leicht Lajosnak Leopold Sándor legidősebb leányával, Rózával kötött házassága révén szinte „klánszerű” helyzet kialakulásáig fejlődött, egyfajta monopóliumot biztosítva Szekszárd 20. század első harmadára eső gazdasági életében. Ugyanis Leicht Lajos és dr. Leopold Kornél szinte egy időben (1913–1929 és 1911–1933) töltötték be a két szekszárdi bank (Szekszárdi Takarékpénztár, Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank), illetve azok által alapított rt.-k vezető tisztségeit. Az üzlet és a családi kapcsolatok összefonódása nemcsak e kifutás okán és nemcsak a Leicht család vonatkozásában kutatandó, hanem az 1850–1860-as évekhez visszatérve, a zsidó kereskedőréteg megyeszékhelyen történő megerősödésének, egyben a legversenyképesebb 5-6 család kiemelkedésének (Leopold, Leicht mellett Berger, Kron, Pirmitzer)

³² A középületekkel, illetve földszintes és emeletes, polgári jellegű magánépületekkel tarkított központi városrész, a jobbára mezővárosi jellegű városrészekről egy fektetett gombaformát képezve különült el, amely hasonlóan a Szekszárd észak-dél irányú tengelyére, nyugatról illeszkedve, a Széchenyi, Sét (később Báthory), Flórián, Bezerédj utcák és a Béla tér által ölelt terület – benne a Garay tér és négy kisebb utca – felelt meg a gomba kucsmájának, az ettől keleti irányba tartó térrendszer (Korzó, Sétater – majd Szent István tér –, Vásártér), és az ezeket szegélyező (köz)épületek pedig a gomba szárának.

³³ Az, hogy Leopold Fanni milyen rokonsági szálon kapcsolódott a Leopold családhoz, még kiderítésre vár, mindenestre az 1820-as születési évszáma alapján csekély a valószínűsége, hogy Leopold Izsák testvére lett volna.

³⁴ Érdekes adalék: a Takarékpénztár épületében lakott a két világháború közt Molnár Sándor mérnök családja, akinek Miklós fia, Mészöly Miklós néven vált a 20. század jelentős magyar írójává.

³⁵ Dr. Leopold Kornél és a *Tolnavármegye* c. lap – és persze Ady Endre 1909. évi látogatása – emlékének megörökítésére 2005 végén helyeztek el emléktáblát a Népbank épületén.

³⁶ Leopold Sándor Széchenyi utcai háza a belső udvar felé szinte érintkezett a másik, Vásártérre néző házingatlanával, melynek szomszédságában, az 1880-as években Seiner Lipót és családja lakott. Egyébként az 1850. évi összeírás tanúsága szerint Leopold Sándor Vásártér 183. sz. háza volt az atyai (Leopold Izsák) ház, ahol maga Leopold Sándor is született. TMÖL, IV. B. 428/e. Szekszárdi izraelita hitközség iratai

szempontjából is, hiszen e családok egy-egy házassággal mélyítették el azonos érdekközösségüket, melyek elsősorban a vármegyéhez, uradalomhoz kötődtek.³⁷

A kutatás jelenlegi állapotában is érdemes a család két nemzedékének, döntően Szekszárdhoz és Tolna megyéhez kötődő gazdasági tevékenységét szakaszolni, melynek megfogalmazása által koncentráltabban vehető vizsgálat alá a családnak e téren egy évszázad alatt kifejtett munkássága. A család szekszárdi jelenlétét megalapozó ős, Leopold Izsák által folytatott gazdasági tevékenység tisztázását követően az első, kiemelten vizsgálandó időszakot az 1840-es évek vége és az 1860–1870-es évek fordulója közti, I. nemzedékhez (Károly, Sándor) kötődő időintervallumban határozom meg.³⁸ Ez az időszak tekinthető a felhalmozás időszakának, a későbbi, magasabb szintű és differenciáltabb gazdasági tevékenység megalapozásának, amelyet egyúttal a hitközségi és a városi közéletben megfigyelhető dinamikus emelkedés is jellemez. Ezek az évek a széleskörű és sokszínű gazdasági tevékenységgel írhatók le, amit a „vállalkozó” fogalmával lehet – esetükben valóban – a legprecízebben definiálni. A megyei szervezet ellátásában és beruházásokban (főképp utépítés) való közreműködés, illetve az uradalmi regáléjogok, valamint Szekszárd fogyasztási adójának bérlete mellett kereskedelemmel – melyből, a városban e téren is vezető szerepre téve szert, a borkereskedelem emelkedett ki –, pénzkölcsönzéssel foglalkoztak, de volt mézárszékük és szeszfőzdéjük is.³⁹ A jobbára közösen vitt vállalkozások terén a '70-es években változás, differenciálódás történt. Egyrészt ez köszönhető a haszonbérletek adta lehetőségek polgári átalakulás okozta beszűkülésének, másrészt a gazdasági profil tisztulásának, egyúttal tevékenységük szétválásának: Károly esetében – szoros kapcsolatot kiépítve a tekintélyes budapesti Jalics-házzal – a borkereskedelem, Sándor életében pedig az ózsákpusztai uradalom 1872-től történt kibérlésével a gazdálkodás vált dominánssá.

A következő, I. világháború végéig tartó időszakban a Károly és Sándor mellé belépő II. nemzedék gazdasági tevékenységének, eredményeinek egyenkénti feltárása mellett két kérdés vizsgálatának kell kitüntetett szerepet kapnia: ezek a Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank megalapításának, működésének, hatásának feltárása, illetve a mezőgazdasági nagybérletek 1890-es évek végére kiépülő családi rendszerének tanulmányozása. Az 1885-ben alapított Hitelbank – amelynek 1901-től 1911-ig Leopold Sándor, majd őt követően 1933-ig dr. Leopold Kornél volt a vezérigazgatója – 1911-ben, Leopold Sándor visszavonulásakor 6,87 millió K értékű vagyonával a Szekszárdi Takarékpénztár után a megyében a második, Dél-Dunántúlon pedig egy kaposvári és két pécsi bankot követően az ötödik legnagyobb pénzügyintézet volt.⁴⁰ A Leopold családtagok vagyonosodásában betöltött szerepének kutatása után kitüntetett figyelmet érdemelnek a bank alapításának körülményei, melynek gazdasági szempontú feltárása

³⁷ A vármegyei szervezet kiszolgálása, megrendeléseinek teljesítése, magyarán szólva a megyeszékhelyi funkció e rétegre, családokra gyakorolt felhajtóerejéről lásd CSEKŐ, 2005. 106–109.

³⁸ A kiállított útlevelek tanúsága szerint Leopold Károly már igen korán, 23 évesen, 1848–1849-ben több megyében, többet közt Pécsre, Eszékre, Bács megyébe kereskedett. Ritka példaként Leopold Sámuelre vonatkozóan is bírnak adattal: ő 1849. január 9-én fél évre kapott útlevelet Bajára, Eszékre és azok környékére. TMÖL, IV. B. 152/e. Útlevélügyek. Útlevél és dispencziós jkv.

³⁹ K. BALOGH, 1989. 224, 238, 241–242.

⁴⁰ Leopold Sándor az alapítástól 1901-ig, dr. Leopold Kornél 1904-től 1911-ig volt igazgatósági tag. Az igazgatótanácsnak Leopold Károly és Leopold Lajos is tagja volt. Vö. 1911–1912-es Mihók-féle Compass megfelelő adatai.

mellett társadalmi vonatkozásainak vizsgálata is elkerülhetetlen.⁴¹ Ugyanis az a tény, hogy 1884 utolsó hónapjaiban Szekszárdon két bank szervezése futott párhuzamosan, mégpedig – amint a részvényjegyzési felhívásokból kiderül⁴² – felettébb eltérő rétegek vezetésével, a kérdés elmélyültebb vizsgálatát teszi szükségessé. Ennek során tisztázandó, hogy az első ránézésre is tökéreőbb és befolyásosabb körben – mely a megye jelentős főnemesi, középbirtokos családjait is (gr. Apponyi, gr. Széchenyi, br. Jeszenszky, Dóry, Forster, Perczel, Sztankovánszky) felvonultatta, és ahol a Leopold család (Károly, Sándor és Lajos) mellett a szekszárdi zsidóság további tehetős tagjai (Goldberger J. Mór és Leitersdorfer József vállalkozók) is szerepet vállaltak – szerveződő Hitelbank felülkerekedését milyen más okok és szempontok segítették elő. Mivel a szinte kizárólag szekszárdi, és annak jellemzően német és magyar polgársága által megalapítani szándékozott Tolnamegyei Központi Takarékpénztár mentorai közt a függetlenségi párt helyi vezetői, mindenekelőtt Boda Vilmos országgyűlési képviselő és Adler N. János is szerepet vállaltak, nem kizárt, hogy politikai szempontok is keveredtek e történetbe.⁴³

Megint csak komolyabb elemzést igényel, akár önálló tanulmányban is feldolgozandó az a működés, amelyet a Leopoldok a mezőgazdaság területén, a nagybérleteken folytattak. Ennek kapcsán a gazdaságtörténeti (pl. uradalomtörténeti jellegű) megközelítések mellett szélesebb szempontú vizsgálatoknak is létjogosultsága van, feltárandó, milyen stratégiák mentén alakulhatott ki az a helyzet, hogy az 1890-es évek végétől a II. nemzedék férfitagjai közül, Kornél kivéve, mindenkinek a bérleten történő gazdálkodás vált fő tevékenységévé. (Ez az agrárium iránti elmélyült, Leopold Sándor fiaira egyaránt jellemző, tudományos érdeklődés kialakulása miatt is érdekes.) Az apjától a gazdaságot az 1900-as évek elején átvevő ifj. Leopold Lajos a Szekszárd melletti Ózsákpusztán (2447 kh), míg legidősebb bátyja, Leopold Samu a szentágotai bérleten (7079 kh) gazdálkodott 1899-ig, korán bekövetkezett haláláig.⁴⁴ Halálát követően testvérük, Leopold Gusztáv örökölte meg e bérletet. Ezzel párhuzamosan szintén földbérlettel kezdett el foglalkozni Leopold Károly két fia, Lajos és Mihály is. Leopold Lajos, aki ezt megelőzően évtizedes múltira visszatekintő és jobbra Szekszárdhoz kötődő, kiterjedt üzleti tevékenységet folytatott, a szentágotai uradalom részét képező Szilfamajoron (kb. 1200 kh) gazdálkodott, Mihály pedig a Baranyai megyei Véménd határában található Trefortpusztát

⁴¹ A szokásos banki jövedelmek (pl. osztalék) mellett a Hitelbankban viselt tisztség után járó jutalék nem kevés összeget tett ki, és jelentős mértékben alakította át a fizetett adó szerkezetét. Pl. az 1915-ben jutalékként kifizetett összeg utáni adó az 1916-os megyei virilis jegyzék összeállításakor számba vett adóösszeg közel kétharmadát tette ki a vezérigazgató, dr. Leopold Kornél (12 541 korona jutalék, illetve a bank bátaszéki filijában viselt vezérigazgatósággal járó jutalékként kb. 2500–3000 korona) esetében, de ez az arány a szintén igazgatósági tag (1911–1916) ifj. Leopold Lajosnál is 30%-ot tett ki. (6296 korona jutalék). CSEKŐ, 2002/a. 158–159.; TMÖL, IV. B. 404/b. Közigazgatási iratok. 446/1916.

⁴² *Tolnamegyei Közlöny*, 1884. nov. 30. 4., 1884. dec. 21. 5.

⁴³ A Központi Takarékpénztár alapítói egyébként 1885. február 4-i értekezletükön döntöttek el, hogy „*tekintve a fenforgó viszonyokat, tervünk létesítésétől elállunk*”, mikor már a Hitelbank igazgatóságának megválasztására is sor került (január 18.). *Tolnamegyei Közlöny*, 1885. febr. 8. 1., *Szekszárd Vidéke*, 1885. jan. 22. 2.

⁴⁴ Elszórt adatok alapján valószínűsíthető, hogy 1897-ben kezdődött Leopold Samu szentágotai gazdálkodása. Ezt látszik erősíteni, hogy, bár az előző bérlő, az Ágotát több évtizede bérlő Kégl György szerződése 1895-ben lejárt, az 1897. évi gazdacímter adatai szerint Szentágotát Kégl György (4715 kh) és az ugyancsak Leopold-rokon, Boschán Lajos (2242 kh) bérelte. Vö. 27. lábjegyzet, BORSY, 2000. 464., GAZDACÍMTÁR, 1897. 78–79.; 118–119.

(kb. 1800 kh) bérelte.⁴⁵ Mindamellett, hogy Lajos és Mihály távol Szekszárdtól gazdálkodott, Leopold Károly 1902-ben történt halálát követően cége „*Leopold Károly utódai cég*” néven tovább működött.⁴⁶ A mezőgazdaságban vállalt gazdasági szerepet tovább árnyalja, hogy az a házasságkötéseket is befolyásolta. Így szintén földbérelő volt Leopold Mihály nejének, Hónig Ilonkának az apja, Hónig M. Lipót (Somogyapáti, 1729 kh) és Leopold Károly Róza leányának apósa, Rosenbaum Ármin (Baranyavár, 413 kh), amiképp a herceg Esterházy-hitbizományból kiterjedt birtoktesteket bérelő dombóvári Honig Mór, akinek Matild leánya Leopold Gusztávhoz ment feleségül.⁴⁷

A Leopold család gazdasági tevékenységére vonatkozó – belső, családtörténeti szempontokat figyelembe vevő – korszakolásom harmadik szakaszjelző időpontja, az 1910-es, 1920-as évek fordulója esik leginkább egybe a köztörténeti korszakhatárokkal. Az 1919. évi történeteket követően az 1920-as évek elején meginduló birtokpolitikai reformok – a közalapítványi uradalmakon történt kisbérletek létrehozása – következtében ugyanis a Leopoldok felhagynak, felhagyni kényszerülnek a mezőgazdasággal. Nyilván ennek is betudható, hogy az 1920-as, 1930-as években úgy Leopold Gusztávot és Leopold Lajost, mind ifj. Leopold Lajost is Budapesten találjuk. Leopold Mihály a két világháború közti időszakban Szekszárdon borkereskedéssel foglalkozott, szeszfeldéje volt. Ezen időszakból a Hitelbank I. világháború végére eső „*vállalatalapítási láza*” – melyet feltehetően a pénzintézet I. világháború alatti prosperitása indukált – érdemes a kiténtetett figyelemre.⁴⁸ Az egyaránt 1917–1918-ban alapított Szekszárdi Mezőgazdasági Rt., a Máza-szászvári Hengermalom és Téglagyár Rt., illetve a Dunántúli Egyesített Hengermalmok és Ipari Rt. történetének és gazdálkodásának megismérése egyúttal bizonyos válasszal is szolgálhatnak ifj. Leopold Lajosnak egy évtizeddel korábban írt, a megye iparosodásának lehetőségeit, a könnyű- és élelmiszeripar-telepítést ösztökélő műveinek tételeire.⁴⁹

A Leopoldok nagybérleteken történő gazdálkodásához visszatérve, nem kell külön magyarázni, hogy annak vizsgálata a magyar birtokstruktúrában a 19. sz. utolsó harmadában végbenemő folyamatok szempontjából sem érdektelen.⁵⁰ Mivel azonban a Leopoldok által bérelt területek kivétel nélkül közalapítványi birtokok – és nem is kis területű birtokok⁵¹ – voltak, ez a tény önmagában is vizsgálandó. Tisztázásra vár, hogy ebben mekkora szerepet játszott Leopold Sándor több évre visszatekintő jó kapcsolata a kultuskormányzat vezetésével. A Baranya-Tolna megyei izraelita községkerület elnökeként, s főként annak kerületi biztosként történt megszervezésében játszott kiemelkedő szerepe miatt, Leopold Sándor komoly bizalmi tő-

⁴⁵ Így pl. a dunántúli helyi érdekű vasútvonalak kiépítésére engedélyt szerző országgyűlési, megyei tisztviselők közt Leopold Lajosnak sikerült a Szekszárd–Bátaszék vonalra vonatkozó engedélyt elnyernie. Az engedélyeztetési okiratot 1896. július 9-én állította ki a minisztérium. MAJDÁN, 1995. 28–32, 41–42.; TMÖL, VI. 401. 141. doboz

⁴⁶ *Tolnavármegye*, 1903. nov. 8.

⁴⁷ A birtokadatokra lásd GAZDACÍMTÁR, 1897. 68–69, 72–73, 108–109, 114–121.; ERDŐS, 1994. 78.

⁴⁸ Ez pl. tükröződött dr. Leopold Kornél adóösszegének gyors növekedésében (1914:1927 korona, 1918:4068 korona). Egyébként a városban a Hitelbank bonyolította a hadikölcsönjegyzés döntő részét, amiképp a hadiipar anyaghiányának leküzdésére indított „*aranyért vasat*” mozgalmat is. K. BALOGH, 1989. 346.

⁴⁹ Lásd *Tolnavármegye*, 1907. okt. 6. 1–2., LEOPOLD, 1907/a., LEOPOLD, 1907/b.

⁵⁰ Azt azonban már most meg lehet állapítani, hogy a zsidó földtulajdonlás és birtokhasználat dinamikus növekedése, és ennek az agrárius irányzat 19. sz. végi – Darányi Ignác földművelésügyi miniszterségében is megtestesülő – előretörésével párhuzamosan egyre gyakrabban történő fessegetése Leopold Gusztávot és ifj. Leopold Lajost egyaránt hidegen hagyta, kiterjedt agrárgazdaságtani, agrárszociológiai munkásságukban ezzel nem foglalkoztak, ilyen tárgyú munkákra nem reagáltak.

⁵¹ Pl. a szentágotai uradalom a maga 7000 kh-val kiemelkedően nagynak számított a korszakban, ennek megfelelően a Somlyóvásárhelyi Közalapítványi Kerületben mesze a legnagyobb uradalom volt. BORSY, 2000. 456.

két tudhatott magának, ami vélhetően a családon belül is vezető – bátyját, Károlyt is felülmúló – tekintélyhez juttatta. A szentágotai bérletben történt Boschán Lajos – Leopold Samu cseréje is erre utalhat. További családon belüli bérlőváltásra példa: az 1895-ben Leopold Róza férje, Rosenbaum Miksa bérelte trefortpusztai birtokot egy pár évvel később már Leopold Mihály vezette. Természetesen maga az a tény, hogy 1869-ben – mely az izraelita hitfelekezet életében nagy jelentőségű, egyúttal ellentétes reakciókat kiváltó események időszaka – a minisztérium Leopold Sándorra bízta a községkerület megszervezését, újabb kérdéseket vet fel.⁵² Miért ő? Miért pont a fiatal, dinamikusan gyarapodó szekszárdi hitközségből kerül ki a kerületi biztos, mikor nemcsak Tolna megyében, de Baranyában is több, nagyobb és jóval régebbi múltra visszatekintő zsidó közösség van. A hitközségkerület elnöke Szekszárdon székel, és nem a jóval nagyobb és jelentősebb Pécsen? Azt bizony megkockáztathatjuk, hogy e fontos feladat (kerületi biztos) elnyerésekor Leopold Sándor személye már nem lehetett ismeretlen a kultuskormányzat előtt, így kapcsolatukat a szekszárdi hitközségben vitt szerepe mellett a közalapítványi uradalommal ápoltt szoros szálak is megalapozhatták.

Egy részletesebb kutatásnak vizsgálnia érdemes a Leopoldoknak a neológ izraelita hitközségi életben vitt szerepét, úgy az adatok szintjén, mind a neológ irányzat által közvetített, vallási kereteken túlmutató, szélesebb értelemben vett kulturális-társadalmi értékek, célok (pl. asszimiláció) érvényesülésén keresztül. Ebből a szempontból újfent Leopold Sándor emelendő ki – bár a szekszárdi hitközség elnöki tisztét Károly és Kornél is betöltötte⁵³ –, aki a Baranya-Tolna megyei községkerületi elnöki tiszte révén, szinte haláláig részese volt a neológ irányzat országos vezetésének, így 1905-ben az országos hitközségi szervezetben (Országos Iroda) elnökhelyettesi pozíciót töltötte be.⁵⁴ Ehhez más fontos intézményekben bírt tisztségek társultak, például 1897-től haláláig tagja volt a hazai zsidóság szellemi központjának tekinthető Országos Rabbiképző Intézet vezérlő bizottságának.⁵⁵ Leopold Sándort, rövid átmeneti időt követően, 1914. március 24-től unokaöccse, dr. Leopold Kornél követte a községkerületi elnöki székében.⁵⁶

Az eddig tárgyaltak alapján az I. nemzedék széleskörű gazdasági tevékenysége, valamint a helyi és országos felekezeti életben játszott fontos szerepe szinte előrevetíti, hogy a Leopold család a közélet területén, a városügyek tekintetében is jelentős aktivitást fejtett ki. A helyi képviselő-testületi vagy megyebizottsági tagság önmagában még nem utal erre, hiszen a korabeli szabályozásnak – a virilizmus érvényesülésének – köszönhetően a megfelelő vagyon, illetve gazdasági potenciál automatikusan maga után vonta ezeket (lásd az 1. sz. táblázatot). Azonban a város érdekében gyakorolt kijárói szerep, amelyre a kulturális kormányzat irányában Leopold Sándor gyakran vállalkozott, vagy a törvényhatósági bizottság legfontosabb, és politikai jelleggel is bíró testületeiben való szereplés már többről szól. Az a tény pedig, hogy a megye szűkebb, irányadó testületeibe a család több tagja is bekerült – az 1900-as évek első

⁵² A rendeletet közli K. CSEH, 2002. 139–140.

⁵³ A hitközség történetének és Leopoldok erőfeszítéseinek kétségtelenül egyik legimpozánsabb eredménye a zsinagóga felépítésében tárgyasulat. Az 1897. évi átadáskor természetesen Leopold Sándor hitközségi elnök tartotta az avatóbeszédet. DOBOS, 1996. 241–242.

⁵⁴ Az ehhez társuló tekintélyt, befolyást a Leopold családra vonatkozóan növelte, hogy Leicht Lajost 1905-ben az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület (OMKE) ügyvezető igazgatóságának tagjává választották. *Tolnavármegye*, 1905. ápr. 2. 2., 1905. máj. 21. 3.

⁵⁵ Leopold Sándor már az 1873-ban alakult, az Országos Rabbiképző Intézet felépítését irányító bizottságnak is tagja volt. Lásd RABBIKÉPZŐ, 1927. 12–13, 33.

⁵⁶ *Tolnavármegye és a Közérdek*, 1914. március 26. 3.

évtizedében a központi választmánynak dr. Leopold Kornél, ifj. Leopold Lajos, míg az állandó választmánynak előbbi kettő mellett Leopold Sándor is tagja⁵⁷ –, és figyelembe véve azt, hogy e testületekben rajtuk kívül szinte nem is találkozunk a zsidóság képviselőivel, újfent a család befolyását jelzi, és kiterjedt kapcsolattrendszert valószínűsít.⁵⁸ A családnak a megye meghatározó, ugyanakkor szabadelvű középirtokos családokkal (pl. Bezerédj, Csapó, Bartal) tartott jó kapcsolata, adott esetben azok (főleg Bezerédj Pál, Csapó Vilmos személye) iránt érzett őszinte tisztelete⁵⁹ talán az okszerű gazdálkodás terén elért eredményeiknek szólt, de vélhetően a Leopold családba mélyen beégett 1848–1849-es tradíciókkal is magyarázható.⁶⁰ Ennek kapcsán, persze, egyelőre csak előfeltételezés gyanánt, a megyei középirtokosság értékkeremtő tagjaihoz – akár öntudatlanul – történő idomulás kézségét is megfogalmazhatjuk.⁶¹ Mindenesetre, feltételezésem szerint az ifj. Leopold Lajos pályáján az 1920-as évek elején megfigyelhető tudományos közegváltás (OMGE, Köztelek, Darányi Ignác Agrártudományos Társaság) – mely életszakaszáról amúgy nagyon keveset tudunk – az 1918–1919. évi történések tapasztalatai mellett a döntően vidéki társadalomban történt szocializációnak tudható be.⁶² Természetesen ennek tisztázásához további adatokra van szükség, ahogy az 1918–19-es eseményeknek a családra gyakorolt hatása is további kutatásra vár. Az az eddigiek alapján is leoszúrható, hogy az őszirózsás forradalom, majd a Népköztársaság időszaka különbözőképpen, a tanácsköztársaság időszaka egyértelmű presszióként érintette a Leopold család tagjait. Míg ifj. Leopold Lajos igen fontos, igaz, a politikától távol eső feladatot, a Vöröskereszt kormánybiztos-helyettesességét, majd kormánybiztosságát vállalta el a Károlyi-időszak alatt, addig dr. Leopold Kornél a tanácsköztársaság idején személyi szabadságát illetően is elszenvedője a munkáshatalomnak.⁶³ A Fejér megye déli részén radikalizálódó helyzet 1919 elején földosztó mozgalmakhoz vezetett, amely párosulva a munkáshatalom agrárpolitikájával, Leopold Gusztávot és Leopold Lajost ütötte el időlegesen a szentágótai, illetve szilfamajori bérlettől.⁶⁴

⁵⁷ CSEKŐ, 2005. 88., Leopold Sándor már az 1870-es évek elejétől tagja e testületeknek.

⁵⁸ A leginkább pártpolitikai jellegű szerepvállalás dr. Leopold Kornél esetében konstatálható, akit lapjával, a *Tolnavármegyével* egyetemben, a fennálló állami- és társadalmi berendezkedéshez illeszkedő, szabadelvű párti, majd munkapárti kormánypartiság jellemzett. 1910 februárjában pl. ő a Nemzeti Munkapárt megalakulását üdvözlő megyei küldöttség vezérszónoka. K. BALOGH, 1989. 341.

⁵⁹ Híven árulkodnak erről ifj. Leopold Lajosnak Szabó Ervinhez írt 1903. április 4-i levele, illetve a Leopold család több tagjának levelei Csapó Vilmoshoz. PSZL, 729. 35. 14–15. pall., TMÖL, XIII. 9. 141–143. pall.

⁶⁰ Például dr. Leopold Kornél tagja volt a Kossuth Lajost Torinóban 1889-ben meglátogató küldöttségnek. Erről többször közölt beszámolót. pl. *Tolnamegyei Újság*, 1927, nov. 12. 1–2.; További jellemző adalék, ahogy ifj. Leopold Lajos védelmezte Kossuth személyét és szerepét Szabó Ervinnel szemben, úgy könyvismertetésében (Szabó *Marx és Engels válogatott művei* c. kötetéről), mind magánlevélben. Tette ezt abban az időszakban, amikor Szabó Ervin a legnagyobb hatással volt rá, 1903–1907-ben. PÓK, 1982. 330–337., SZABÓ I., 1978. 260–262.

⁶¹ Gondoljunk bele abba, hogy nagybérlőként egy-egy község minden napjaiban a Leopoldok jelenítették meg az uralmat – amely Sárszentágota, vagy Véménd községi ügyeiben is kitüntetett szerepet játszott –, az emberek számára pedig az „uraságot”. Pl. Leopold Gusztávot a községben „*Kegyes nagyságos úrként*” szólították. Magyar József közlése.

⁶² A tudományos közegváltás – ami együtt járt az agrárgazdaságtan irányában történő elmozdulással – kapcsán persze nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ifj. Leopold Lajosnak már az 1910-es évek elejére meglazultak a kapcsolatai a *Huszadik Század* körével.

⁶³ Leicht Lajossal egyetemben dr. Leopold Kornél is azon szekszárdi tehetős polgárok közt volt, akiket a vörösrők 1919 áprilisában túsul szedtek, és Hőgyészre szállítottak. A svájci Vöröskereszt budapesti missziójának közvetítését felhasználva ifj. Leopold Lajos eszközölte ki kiszabadulásukat. TMÖL, VII. 1/b. Büntetőperek. 1920-B. 286. Kövendy-féle per, *Tolnamegyei Újság*, 1920. április 10. 2.

⁶⁴ ERDŐS, 1994. 76–77., JENEI, 1969. 95–97.

Az előzőekben a Leopold család két nemzedékének történetével kapcsolatos kutatásaim további irányát vázoltam fel, melynek abszolválása során a Leopold család két generációjának valamennyi, felnőttkort megélt tagjával egyenként szándékozom foglalkozni. Ez előreláthatólag hosszú éveket vesz majd igénybe. Viszont, amint az eddigiekből is kiderült, a vidéki zsidóságnak egy számtalan területen működő, ekképp gazdag történettel bíró családjáról van szó. A Leopold család Szekszárd és Tolna megye zsidóságának kétségkívül egyik, ha nem a legjelentősebb családja volt a korszakban, nem feltétlenül csak vagyona, és nem is csak gazdasági szerepvállalása miatt, hanem a közélet és felekezeti élet, valamint a tudomány és művészet terén kifejtett tevékenysége miatt. Tekintélyes – és főképp dinamikus – utat járt be a család, amíg Leopold Izsák Szekszárdra történő „*bebocsáttatásától*” a megye társadalmában elfoglalt megbecsült és befolyásos pozícióig eljutott. E felemelkedés mindössze pár évtizedes története mégsem hasonlítható a korszakban a zsidóság körében egyáltalán nem ritka szédületes karrierekhez – például a Leopoldokkal rokonságba kerülő Fellner Henrikéhez –, és a család anyagi gyarapodása se érte el azt a szintet, hogy a nagypolgárság részeiként tarthatnánk számon őket. A középpolgárság sorába – Leopold Sándor, dr. Leopold Kornél, Leopold Gusztáv és ifj. Leopold Lajos esetében annak feltétlenül vagyonos rétegébe – sorolható családnak ugyan volt kapcsolódása (pl. Leopold Klára – Fellner Alfréd házassága) a nagypolgársághoz, azonban azt, amit a felemelkedése, vagyonosodása során pl. a nagykanizsai Guttmann család⁶⁵ Zala megyei működésével elért, az a Leopoldoknak nem sikerült.⁶⁶ Ez talán betudható Szekszárd Nagykanizsától elmaradó gazdasági lehetőségeinek is, de ennek ellenére sem találkoztunk a fővárosba irányuló mobilizációval, egészen az 1920-as évek elejéig, aminek okairól már ejtettünk szót.⁶⁷ Számomra úgy tűnik, hogy a Leopold Sándor és Károly által Szekszárdon megteremtett pozíció, melyet a következő nemzedékben dr. Leopold Kornél és Leicht Lajos vitt tovább, oly erőteljes és stabil volt, hogy az a család – legalábbis jelentős része – számára marasztaló hatással bírt.

Felhasznált források

PSZL, 729.	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, Szabó Ervin iratai
TMÖL	Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára
IV. A. 1.	Tolna Vármegye Nemesi Közgyűléseinek iratai, 1654–1848.
IV. B. 152.	Tolna Megyei Cs. Kir. Megyehatóság iratai, 1850–1871.
IV. B. 404.	Tolna vármegye alispánjának iratai, 1872–1944.
IV. B. 428.	Felekezeti anyakönyvek másodpéldányainak gyűjteménye, 1827–1896.
V. 74.	Szekszárd város iratai, 1905–1944.
V. 76.	Szekszárd Város Árvaszékének iratai, 1897–1944.
VI. 104.	Szekszárdi Földmérési Igazgatóság iratai, 1818–1943.
VI. 401.	Szekszárdi Állami Építészeti Hivatal iratai, 1851–1953.
VII. 1.	Szekszárdi Törvényszék iratai, 1772–1949.

⁶⁵ Egyébként gelsei Guttmann Vilmos évtizedeken keresztül Leopold Sándor társa volt az izraelita felekezet vezető szerveiben. Lásd KERECSENYI, 1979.; RABBIKÉPZŐ, 1927. 33.

⁶⁶ Leopold Gusztáv és ifj. Leopold Lajos – gr. Batthyány Ervin mellett – így is a Huszadik Század körének legtehetősebb tagjainak számítottak, így pl. nem egyszer támogatták Szabó Ervint, hol pénzzel, hol azzal, hogy hosszabb időkre Leopold Gusztáv szentágotai kúriájának vendégszeretét élvezhette. Lásd SZABÓ, 1978.

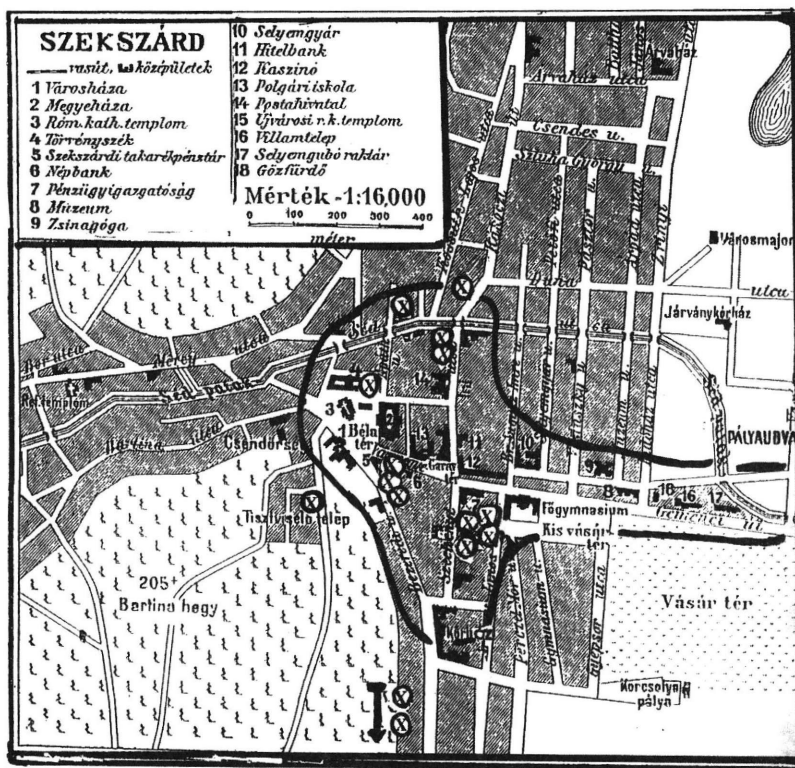
⁶⁷ A család III. nemzedékéből Leopold Lajos fia, dr. Leopold Elemér volt az első, aki fiatalon Budapestre költözött, ott többek közt az új ügyvédi rendtartás egyik kidolgozója volt.

- XIII. 9. Csapó család iratai, 1321, 1590–1949.
 XVII. 409. A szekszárdi Igazoló Bizottság iratai, 1945–1947.

Felhasznált irodalom

- BORSY, 2000. Borsy Judit: A Somlyóvásárhelyi Közalapítványi Kerület gazdálkodása a XIX. század második felében. *Agrártörténeti Szemle*, 2000. 3–4. sz. 453–468.
- CSEKŐ, 2002/a. Csekő Ernő: A szekszárdi virilisek összetétele 1872–1918 között. In: *Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában*. Szerk. Tóth G. Péter. Veszprém, 2002. 149–162.
- CSEKŐ, 2002/b. Csekő Ernő: Törvényhatósági választások Tolna megyében, 1871–1917. In: *Tolna megyei levéltári füzetek*, 10. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd, 2002. 5–82.
- CSEKŐ, 2005. Csekő Ernő: Virilisták szerepe és jelentősége Szekszárd életében (1905–1914). In: *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben*. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd, 2005. 79–130.
- CSEKŐ, 2006. Csekő Ernő: „Mélyen tisztelt földim” Ifj. Leopold Lajos és Babits Mihály barátsága. *Múlt és jövő*, 2006. 2. sz. 29–47.
- DOBOS, 1996. Szekszárd város történeti monográfiája. 2. köt. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd, 1996.
- DOBOS, 2005. Dobos Gyula: Neves szekszárdiak. In: *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben*. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd, 2005. 349–458.
- E. BÁRTFAI, 1987. E. Bártfai László: Ifj. Leopold Lajos (Utószó). In: *Leopold Lajos: A presztízis*. Bp., 1987. 407–443.
- ERDŐS, 1994. Erdős Ferenc: A polgári fejlődés évszázada. In: *Sárszentágota múltjából*. Szerk.: Uő. Székesfehérvár, 1994. 72–83.
- GAZDACÍMTÁR, 1897. 1897. évi gazdacímtár. Bp., 1897.
- JENEI, 1969. Jenei Károly: Az agrárkérdés Fejér megyében 1918–1919-ben. In: *Fejér megyei történeti évkönyv*, 2. Szerk. Bodnár László, Boór Ferenc, Élő Zoltán, Farkas Gábor, Makkay János. Székesfehérvár, 1969. 87–106.
- K. BALOGH, 1989. Szekszárd város történeti monográfiája. 1. köt. Szerk. K. Balog János. Szekszárd, 1989.
- K. CSEH, 2002. A Békés megyei zsidóság történetének levéltári forrásai. Szerk. K. Cseh Edit. Gyula, 2002.
- KARÁDY, 1997. Karády Viktor: Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Bp., 1997.
- KERECSÉNYI, 1979. Kerecsényi Edit: A nagykanizsai Guttmann család felemelkedése a nagyburzoáziába. *Zalai Gyűjtemény*, 12. Zalaegerszeg, 1979. 147–166.
- KÖVÉR, 2002. Kövér György: A tékozló Wotzasik-fiúk. In: *Uő.: A félhalmozás ive. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Bp., 2002. 98–112.
- LEOPOLD, 1907/a. Ifj. Leopold Lajos: Gyárak nélkül. Egy pusztuló vármegye emlékirataiból. Szekszárd, 1907.
- LEOPOLD, 1907/b. Ifj. Leopold Lajos: Tolna és Baranya vármegyék nagyiparának feltételeiről. Pécs, 1907.
- LITVÁN, 1973. A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre. 1. köt. Szerk. Litván György – Szűcs László. Bp., 1973.
- MAJDÁN, 1995. Majdán János: Vasúti vállalkozók a Dunántúlon. In: *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában*. Szerk. V. Fodor Zsuzsa. Veszprém, 1995. 28–48.

- PÓK, 1982. A Huszadik Század körének történetfelfogása. Szerk. Pók Attila. Bp., 1982.
- RABBIKÉPZŐ, 1927. Emlékkönyv Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára, I. (A Rabbiképző első 50 éve) Bp., 1927.
- RUZSA, 2005. Ruzsa Éva: Egy szekszárdi építész: Diczenty László. In: Szekszárd a XX. század első évtizedeiben. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd, 2005. 273–301.
- SZABÓ, 1978. Szabó Ervin levelezése, 1–2. köt. Szerk. Litván György – Szűcs László. Bp., 1978.
- SZILÁGYI, 1978. Szilágyi Mihály: A Pirmitzer kereskedőház története. In: A Dunántúl településtörténete, 3. 1848–1867. Székesfehérvár, 1978. 336–339.
- SZILÁGYI – SCHWEITZER, 1991. Szilágyi Mihály – Schweitzer József: A Tolna megyei zsidók története 1868-tól 1914-ig. In: Tolna megyei levéltári füzetek, 2. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd. 1991. 51–95.
- TÓTH P., 1984. Agrárszociológiai írások Magyarországon, 1900–1945. Szerk. Tóth Pál Péter. Bp., 1984.
- TÓTH Z., 1982. Tóth Zoltán: Polgárosodás és hagyományörzés a századfordulói Szekszárd anyagi életviszonyaiban. Ethnográfia, 1982. 2. sz. 177–231.
- TÖTTÖS, 1995. Töttös Gábor: Rejtett értékeink. Történelmi tárcák. Szekszárd, 1995.

Leopoldok háztulajdonai és lakhelyei az 1850-es évektől az 1910-es évekig, **X**-el jelölve
(Készítette a szerző a Révai Lexikon 1910-es évek állapotát tükröző térképét felhasználva.)